

Tankar och reflektioner kring
Fredagsberget
på Bollnäs Finnskog

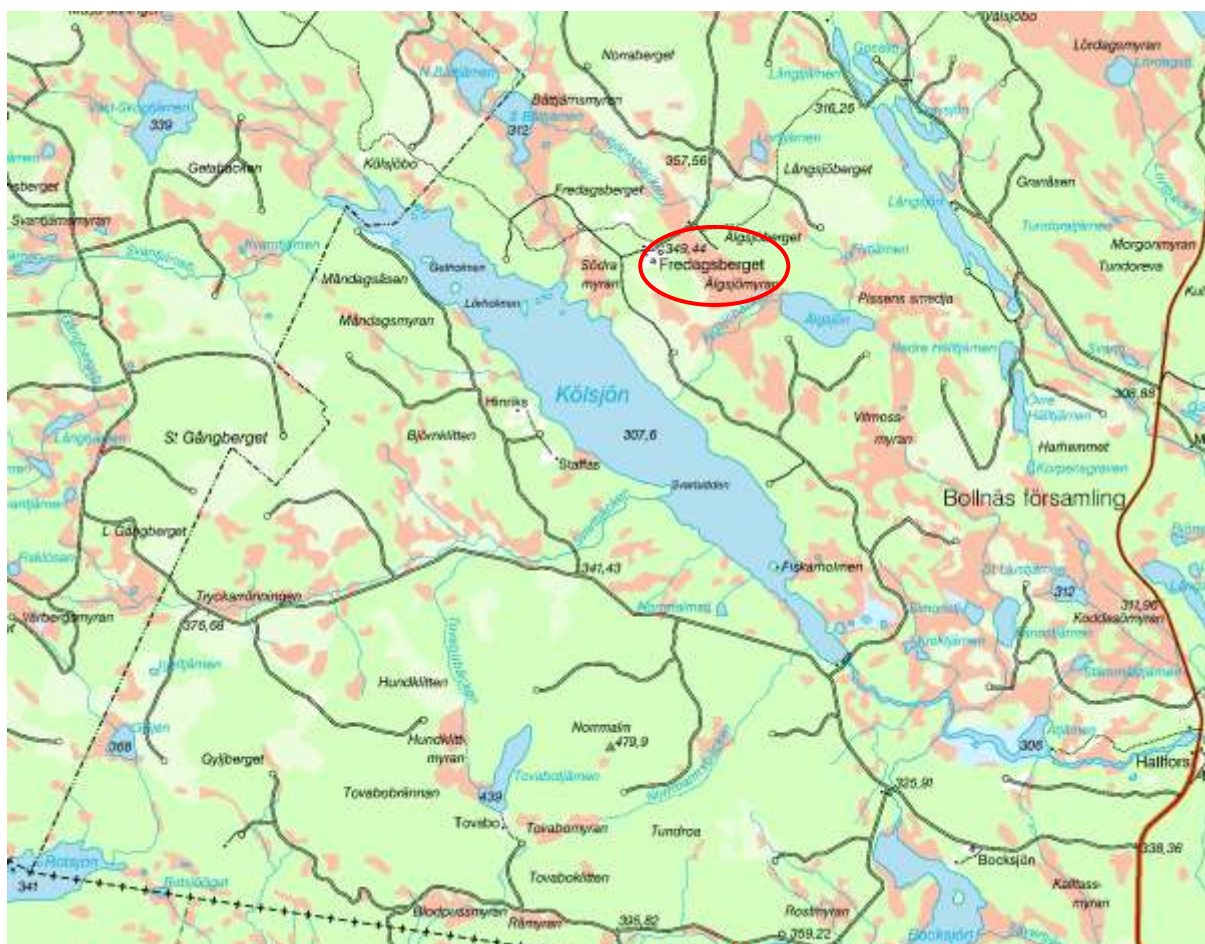

Projektarbete
Kursen Skogsfinnarna i Skandinavien
Mälardalens Högskola
7,5 poäng HT 2009
Satu Sundström

Tankar och reflektioner kring Fredagsberget på Bollnäs Finnskog

Vid Fredagsberget möttes en gång i tiden jäbodstintorna i trakten just på fredagar. Så bar Kølåsens sydöstra sluttning ned mot Kølsjön fått sitt mystifierande namn. En höstlördag år 2009 möts vi, ett femtontal personer, vid Stenåa efter vägen mellan Svartnäs och Gruvberget, för att besöka denna vilstad.

Den numera öde byn Fredagsberget är belägen på Bollnäs finnskog, i gränstrakterna mellan Dalarna, Gästrikland och Hälsingland. Det var långt till granngårdarna, men jäbodvallar fanns det flera, där djuren gick sin lötgång och ytterligare några vilstäder, som Lördagsmyren och Måndagsåsen. Denna strålande septemberdag ledsagar den oupphörligt konverserande Ingvar Jansson, ”Kula”, på moped vår bilkaravan rätt genom den skogrika trakten, förbi Vålsjöbokvarnen till Fredagsberget. Några i gruppen känner jag sedan tidigare. Vi bildar tillsammans Gävle Dala Finnkultur eller Finncirkeln, medan övriga utflyktsdeltagare är nya bekansksaper.

Karta över Fredagsberget på Bollnäs Finnskog, gränsande i väster mot Alfta socken och i söder mot Svartnäs i Dalarna.

Var har vi varit?

Efter den närmast magiska höstutflykten och inspirerad av mina egna fotografier ber jag Maths Östberg på Finnskogsmuseet i Skräddrabo, strax söder om Alfta (home.svipnet.se/finnskogsmuseet) om hjälp med att hitta material. Vad är det för plats vi har varit på egentligen? Google gav inga träffar, men Maths skickar kopior på artiklar och avsnitt ur böcker och en TV-film. Här finns information, men den är inte helt entydig. Platsen förblir en gåta.

Boende på Fredagsberget 1957

I *Hälsingekuriren* den 28 november 1957 läser jag att då ännu två av de tre gårdarna i Fredagsberget var bebodda. I en gård bodde fem syskon Flodberg, bland dem Olle som tillbringat 30 år i Amerika, Hulda som överlevde alla de övriga och Inga som försvann utan spår femton år senare. I Erskers fanns makarna Eriksson, medan Olles inne i skogen, där det en tid drevs skolverksamhet kring sekelskiftet 1900, stod tom. År 2009 syns endast spår av husgrunden bland mossa och trädstammar. Enligt hörsägen ska gården ha bränts eller rivits på grund av något slags epidemi. Vad kan det i så fall ha varit, efter 1957? Redan då, för något mer än 50 år sedan, var Fredagsberget en plats som satte fantasin i rörelse. De dåvarande sju invånarna levde ett liv, som tycktes höra hemma i en sedan länge försvunnen tid. Telefon fanns visserligen, men inte elektricitet eller rinnande vatten och batteriradion hade stått tyst i fjorton dagar vid intervjutillfället. Först femton år tidigare, 1942, hade de boende på Fredagsberget fått en bilväg. Innan dess var det skogsstigar som gällde. Vägen betydde att livsmedelsbilen kunde komma en gång i veckan – men i det stora hela var man självförsörjande - och då och då lantbrevbäraren. Syskonen Flodberg hade många historier från förr att berätta – precis som vår ledsagare ”Kula”. I det liv vi lever idag med nätet, mobilen och TV:n som bästa vänner, är både fredagsbergsborna år 1957 och ”Kula” år 2009 närmast sällsynta relikter.

Kölsjömorden

En fotokopia i bunten från Maths visar en kvinna som skruvar upp vecken i en fotogenlampa ”annandag nyår” 1959. Hon var ”ett av offren vid det uppmärksammade dubbelmordet i Kölsjön år 1965.” Vad hände? undrar jag förstås. Fredagsberget ligger ju vid Kölsjöns norra strand. Maths sänder tjugo sidor ur *Polisen griper in* och där kan man läsa om hur de båda mördade levde isolerat och enkelt i finnskogen, Hinriks på kartan ovan, och hur en olycklig människa råkade komma just hit. Grannarna på Fredagsberget två kilometer bort reagerade inte då de hörde de ekande skotten eftersom mer eller mindre tillåten jakt var så vanlig i de djurrika skogarna.

En tant försvinner

Ytterligare en mystisk händelse inträffade 1972. Under vår utflykt talas det dunkelt om Inga Flodberg, som försvann. Jag frågar inte, då de andra i gruppen verkar veta vad det handlar om. Bland kopiorna som Maths skickat finns en text om ett besök hos Ingas syster Hulda på Fredagsberget 1987, där denna antyder ett slags scenario. Vagt associerar jag till en TV-dokumentär jag ville se, men missade: *En tant försvinner*, om en helt annan äldre kvinna som gick ut för att hämta mjölk i granngården 1960 och sedan aldrig mera sågs till. Hur kan människor bara gå ut genom dörren och försvinna? Vad som hände Inga Flodberg är det ingen som säkert vet.

Boende på Fredagsberget under 1970-talet

År 1971 levde sex personer vid Fredagsberget, läser jag i en artikel i *Arbetarbladet*, däribland syskonen Flodberg. Men i Erskers bodde nu endast Matilda. Fortfarande fanns här inte elektricitet eller bil, men ”de äger sina gårdar med skogar och är oberoende”. År 1976 är bara Flodbergsgården bebodd, kan man läsa i en artikel i *Falu Kuriren* med titeln ”Skojig gubbe på Fredagsberget”. Det var Olle Flodberg, han som vistades i Amerika mellan 1908 och 1938, som åsyftas och det känns inte helt behagligt att läsa texten och se bilderna som närmast gör honom till åtlöje. Han bodde vid denna tid ensam kvar med systemen Hulda och hunden, som just hade fått valpar. Vattnet bärs fortfarande in i hinkar från brunnen. Den folkskygga Hulda Flodberg, som dog 1988, var den sista länken i kedjan av boende på Fredagsberget, den sista som drev det ålderdomliga jordbruket. Maths Östberg berättar i telefon att han just har varit i kontakt med den tidigare hemsamariten Britt Viktorsson, som besökte Hulda Flodberg varje dag under de sista åren på Fredagsberget i mitten av 1980-talet. På så vis finns faktiskt via Britt en länk kvar ännu idag.

Besökare på Fredagsberget 2009

Denna höstdag år 2009 eggas platsen fantasin, med sina spår av ett tidigare liv. Här syns halvt förfallna byggnader, ålderdomliga redskap och en förvildad äppelträdgård. Den är, berättar Jonas Flodberg 1957, planterad av faderns morbror 1842. Här fanns en gång sextio träd, som gav god skörd, varav en stor del kunde säljas - kanske på torget i Bollnäs. Ännu 1957 gav träden frukt, fast skördarna blivit sämre. Vi ser med nutidsmänniskans på en gång fascinerade och skrämde blick inför det okända, vilda, på ett av de förvridna träden med spår av björnens rivande ramar. Och smakar på äppelkorten, som är sura.

Knekten Korp

Uppgifterna om platsens ursprungliga befolkning är motstridiga. Fanns här en finnbosättning eller var det svenska nybyggare som röjde skogen och odlade marken? Den folkliga berättartraditionen på trakten menar att den förste bofaste odlaren var den finske knekten Korp i slutet av 1600-talet eller i 1700-talets början, en halvt mytisk gestalt, som figurerar i flera berättelser från Bollnäs södra finnskog. Jonas Flodberg berättar 1957 om hur Korpen under sin likfärd till Svartnäs tippades ned i en upphuggen vak i en tjärn, numera kallad Korpens graven. Vintern var hård och snörik. Det var besvärligt att ta sig fram och detta var lösningen. Kistan blev med ens lättare att transportera och ingen märkte att den var tom då begravningen skedde i vanlig ordning i Svartnäs kyrka. Maths Östberg, med karta framför sig, kommenterar att målet snarare borde ha varit Bollnäs kyrka eller Katrinebergs kapell. Ja, vem vet?

J. H. Schaefer

Mot föreställningen att platsen skulle vara en finnbosättning talar att den aldrig nämns som sådan i exempelvis de uppteckningar som gjordes av J.H. Schaefer 1694, då denne besökte trakten och upptecknade socknens finnar. Men visst kan man tänka sig att platsen först uppodlades av finnar, som svedjade men inte bosatte sig på platsen, utan flyttade vidare. Syskonen Flodberg (eller är det artikelförfattaren 1957?) är helt säkra; visst var det en så kallad lösfinne, som först kom till platsen. Därefter kom knekten Korp. Hulda Flodberg är 1987 lika övertygad om att Fredagsberget aldrig varit ”någon finnbys”. Först var platsen betesmark under bönder från Bollnäs, berättar hon, och därefter tillfällig bosättning i samband med kolning, tjärbränning och annat, för ”såväl svenskfolk som finntlingar”.

De första beläggen

Första gången Fredagsberget nämns i skrift är i Bollnäs församlings husförhörslängd 1777, då fem personer finns antecknade, bland dem Anders Persson och hans hustru Margta, som kom flyttande från Alfta. De boende på Fredagsberget, som omnämns i tidningsartiklarna under 1950- och 70-talen, härstammade alla från dessa.

Skogen

Vallvaktaren Per Andersson, son till ovan nämnde Anders Persson, skrev till kungen om ”finnskogsbornas tunga och olyckliga öde” och bad om att få bo kvar tills den år 1766 beslutade skogsavvittringen verkställs. Kronan, de mäktiga järnpatronerna och bönderna befann sig i en långvarig konflikt angående avvittringen. Bönderna avgick med segern 1852, trakten tillföll Röste by och skogsavvittringen slutfördes. 1965, då dubbelmordet i Kölsjöbo/Hinriks begicks var skogen tät och ett skydd. Tio år senare, då brottet beskrevs i *Polisen griper in*, har moderna skogsmaskiner gått hårt fram och kalhyggerna är på väg att ta över. Men år 2009 står skogen tät igen. En vindkraftspark är under projektering. Men en skog av snurrande jättevingar lockar nog inte finnskogsturisterna ...

Carl Axel Gottlund

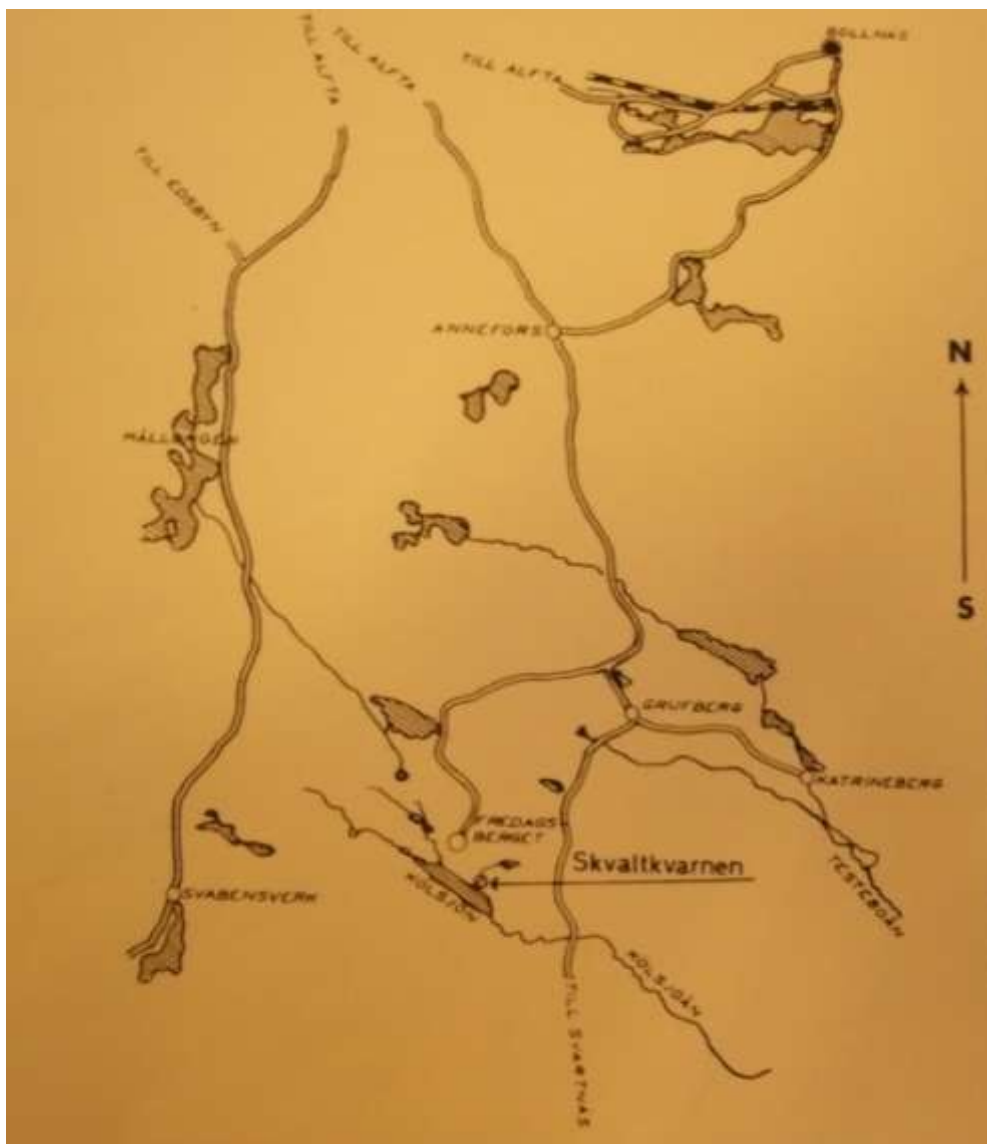
I flera texter beskrivs målade hur den tjuogoettårige Carl Axel Gottlund besökte Fredagsberget på sin vandring genom finnskogarna i Dalarna, Hälsingland, Västmanland och Värmland år 1817. Men enligt Gottlunds resedagbok, en välkänd huvudkälla vad gäller skogsfinnarna i Sverige, kom han aldrig till platsen, utan från Svartnäs färdades han via Svabensverk till Bingsjö och vidare norrut mot Fågelsjö. Jag mejlar den allvetande Maths Östberg och får detta bekräftat: nej, Gottlund var aldrig på Fredagsberget. Men, tänker jag, Fredagsberget var inte lätt att hitta, vare sig för oss idag eller för Gottlund under början av 1800-talet, för att inte tala om Schaefer under 1690-talet. Någorlunda framkomlig väg kom ju till först 1942. Schaefers och Gottlunds dokumentationer kan rimligtvis inte vara heltäckande.

Skogsfinnar på Fredagsberget eller inte?

Mycket talar nämligen för att detta skulle kunna vara en finnbosättning. Det är i första hand rikedomerna på granskog och det stora avståndet till andra människor, men exempelvis också placeringen i ett gränsområde (mellan tre landskap), i närheten av en fiskrik sjö (Kölsjön), på en sydsluttning (Kölåsen) och den bördiga marken, som kan vara en följd av svedjandet och som lockat både tama och vilda djur, numera mest vilda. Men för att fastslå något angående detta krävs omfattande arkeologiska undersökningar och ett idogt rotande i arkivmaterial.

Skvaltkvarn

En skvaltkvarn byggdes under stor möda vid Fredagsberget 1844. Kvarnen behövdes för att mala mjöl till de människor som bodde i byn vid 1800-talets mitt, som mest mellan 40 och 50 personer vid 1800-talets slut, de allra flesta släkt med varandra. Ända in på 1920-talet var innevånarna ungefär 30 personer. Kvarnen slutade användas 1942, förföll så småningom och revs 1956 då den forslades bort. Idag finns den fortfarande fungerande och på sin tid för människorna på Fredagsberget mycket betydelsefulla kvarnen i friluftsmuseet Trolldalen, strax utanför Bollnäs.

Kartbild hämtad ur Skvaltkvarnen från Fredagsberget på Bollnäs finnskogar. Gävle, [1957]

Finnskogens Don Camillo

Slutligen tittar jag på den TV-film jag har fått låna av Maths Östberg. Här, liksom i flera av texterna, beskrivs den misstänksamhet de ensligt boende människorna visar mot besökare. Det inte kända kan betyda fara. Huvudpersonen i TV-dokumentären är Carl David Othzén, präst i Gruvberget. Han är en finnskogens försvarare, mot skogsbolag och mot statsmakterna vars politik syftar till att utarma landsbygden. I filmen antyds ett slags sorgsen cirkelrörelse; den för fyrahundra år sedan öde skogsbygden, som under 1600-talet kom att befolkas av skogsfinnar, successivt levde upp under några århundraden och under 1970-talet är på väg att dö och återigen ödeläggas. Hulda Flodberg är i filmen sjuttiofyra år, så den bör ha kommit till kring 1970. Kameran registrerar årets höjdpunkt slåttern, korna med sina bjällror, nätfisket. Berättarrösten kommenterar filmbilderna och några av syskonen Flodberg intervjuas. Men bland de sex boende på Fredagsberget finns inte Inga med, hon som försvann först 1972. Jag bestämmer mig för att inte forska vidare utan låta detta räknas in bland de andra historierna om Fredagsberget.

Tankar under hemfärden: myter och verklighet

Vilstad under flera århundraden, men troligen inte fåbodvall. Eventuellt boplatz för skogsfinnar, som fortsatte sitt svedjande på annat håll. Möjligen fast bosättning, kanske för finnar, under 1600-talets slut eller 1700-talets början. Säkert nybygge för svenskar under senare delen av 1700-talet och därefter fortsatt hemvist för släkten Flodberg. Men lite osäkert vilka som bodde där under 1970- och 80-talen. Över hela historien svävar en förnimmelse av mystik. Samtidigt finns här tydliga, men på samma gång hemlighetsfulla avtryck av en annan tillvaro, vittnesbörd om ett liv som levdes för länge sedan. Eller egentligen, tänker jag i bilen på väg hem, så var det igår. Berättelserna lever ju. Fåbodflickorna med sina djur som möttes och fick ett avbrott i ett annars ensligt fåbodliv, den svedjande anonyme skogsfinnen, knekten Korp, Per Andersson som skrev brev till kungen, Gottlund som inte var där, men som ändå på något vis passerade platsen, syskonen Flodberg, som levde sitt liv vid sidan av det framväxande moderna svenska folkhemssamhället, dubbelmordet på andra sidan sjön 1965, Inga Flodbergs mystiska försvinnande 1972. En öde bygd som befolkas, byggs upp, avfolkas. Och så vi, som är där en höstdag 2009, betraktar resterna av liv och lyssnar till berättelser om människor, deras slit och deras djur, om björnar i den täta skogen och om vargens yl i mörka vinterkvällar, vi blir till ytterligare ett kapitel i den stora berättelsen.

Några förklaringar

Avvittringen var en slags lantmåteriförrättning som tillkommit för att skapa gränser mellan Kronans och byalagens skogar. Förrättningen påbörjades under 1700-talet och avslutades först på 1920-talet.

Gottlund, Carl Axel (1796-1875) gjorde resor i Sverige för att söka spår av skogsfinnar, som språk och sedvänjor. På originalspråket svenska utgavs 1931 *Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne i Dalarne, Helsingland Vestmanland och Vermland år 1817*. Gottlunds uppgifter anses inte helt tillförlitliga men hans i efterhand bearbetade dagboksanteckningar är bland de viktigaste källorna som finns om skogsfinnarna i Sverige. Åren 1821-22 gjorde Gottlund ytterligare en resa, främst i Värmland och in i Norge. De anteckningar han då gjorde gavs i ut under titeln *Dagbok över mina vandringar på Wermlands och Solörs finnskogar 1821*. Dagboken om resan 1817 utgavs i faksimil 1984 inklusive det till Gottlund kritiskt hållna förordet av K. B. Wiklund och ett något mera nyanserat efterord av Sigvard Montelius.

Lösfinnar kallades de finnar, som rörde sig mellan finngårdarna. Svedjebruket krävde stor arbetskraft vid fällning, bränning och skörd och då var denna flexibla arbetskraft viktig att få använda sig av. Övrig tid kunde lösfinnarna ägna åt jakt och fiske och inte alltid tog de så noga reda på vem som ägde marken och bad om tillstånd. År 1636 utfärdades förbud mot systemet med lösfinnar, men det hade inte någon större verkan.

Lötgång används här i betydelsen system för hur man gick och vallade djuren. Uttrycket har haft skiftande betydelser beroende på plats och tidpunkt. (Här har jag fått hjälp av Björn Engström, Victoria Törnqvist och Maths Östberg.)

Schaefer, Johan Henric (1657-1725) blev 1690 kyrkoherde i Gävle. Med hjälp av sina kunskaper i finska gjorde han i Gästriklands och Hälsinglands finnmarker ”visitationer och förhör med de i christendomen okunnige Finnarne derstädes.” Schaefer beskrivs i *Upsala Årkestifts herdaminne* 1842 såsom ”en underlig och egensinnig man. Sällan var han utan tvister, antingen med sina medbröder eller åhörare. Con. Befallningar aktade han ofta allsicke. Undandrog sin närvaro vid prestmöten, och skylldes på sina visitationer i Finnmarken .”

Skogsfinnar kallas de finnar som flyttade från främst Savolax i nuvarande Finland till Sverige och Norge från 1500-talets slut till mitten av 1600-talet. En huvudnäring var svedjebruket. Då skogen kom att behövas för framställning av träkol till järnbruken förbjöds svedjandet under mitten av 1600-talet. Sedan början av 1900-talet är skogsfinnarna assimilerade bland övrig befolkning. Endast ortnamn påminner idag om det finska arvet. Se till exempel *Det skogsfinska kulturarvet*, red Maud Wedin et al, Falun, 2001 och doktorsavhandlingen av Maud Wedin, *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*, Falun, 2007. FINNSAM (”Finnbygder i Samverkan”, www.finnsam.org) är ett nätverk för alla som är intresserade av den skogsfinska kulturen.

Skvaltkvarnar användes i Sverige för lokal mjölproduktion från 1200-talet till 1900-talets början, då industrialiseringen medförde att dessa mindre kvarnar med horisontellt placerat vattenhjul och horisontellt liggande kvarnstenar ersattes av vattenkvarnar med vertikala hjul.

Svedjebruket beskrivs ibland som en primitiv form av jordbruk, men i dag vet man att finnarnas så kallade huuhta-svedjning var en mycket avancerad odlingsteknik, som gav stora skördar. Man fällde granskogen tidigt på våren. Därefter fick den torka i två år innan man brände den under sommaren det tredje året. Då askan kallnat sådde man råg, som skördades under det fjärde året. Sedan kunde man odla råg i ett år till innan man flyttade till en ny svedja. Den här odlingstekniken fick till följd att stora arealer skog brändes ned.

Vilstad (eller löt, sovhol) kallades en plats där man träffades med djuren från olika fåbodar. Fåbodar, som kan ha haft vilstad på Fredagsberget är Kölsjöbo och Vålsjöbo. (Uppgift från Maths Östberg)

Källor

Berge, Björn: *Finnskogens Don Camillo*, [1970?]. Videofilm

Blomberg, Erik & Tore Arnborg: "Skvaltkvarnen vid Fredagsberget och svedjebruket i våra Hälsingebygder" i *Skvaltkvarnen från Fredagsberget på Bollnäs finnskogar*. Gävle, [1957] (Kulturminnen vid Kratte Masugn; 5), s. 1-15

Gottlund, C.A.: *Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne i Dalarne, Helsingland Vestmanland och Vermland år 1817*. Falun, 1984 [Faksimil av originalutg. Stockholm, 1931]

Hellgren, Jan: "Kölsjömorden" i *Polisen griper in*. Stockholm, 1974, s 347-365

"I Fredagsberget står tiden stilla. Fem gamla lever som på 1800-talet" i *Arbetarbladet* 1971 (datum? skribent?)

Rideland, Finn: *Lycksalighetens marker. Finnskogars myter och verklighet*. Bollnäs, 1998

Schaefer, Johan: *Husförbörslängd över Finnmarken 1693 och 1694*. Avskrift 1994/1995 av Gunnar Hult

Sundqvist, Sven-Erik: *Släktbok för Bollnäs finnskog. Annefors och Katrinebergs församlingar*. 5 uppl., Bollnäs, 2005

Törnros, Helge: *En bok om Bollnäs Finnskog*. Bollnäs, 1984 (Bollnäs historia; IV)

Åkerlund, Rolf: "Skvaltkvarnen till Växbo" i *Skvaltkvarnen i Trolldalen*. Utg. av föreningen Växbo Hembygd, [1988?]

THEBE (signatur): "7 av 40 kvar i Fredagsberget. 'Gillar ej stans bensinlukt'" i *Hälsingekuriren* den 28 november 1957

444 (signatur): "Skojig gubbe på Fredagsberget" i *Falu Kuriren* den 22 januari 1976

Bilder Fredagsberget den 12 september 2009

Lada i skogen

Detalj av ladan

Gödselspridare

Såningsmaskin

Karta studeras

Människor i skog letar spår efter mänskligt liv

Jordkällare

Stege med årtal

Mystisk sten

En gammal lönn som blixten troligtvis slagit ned i

Den förvildade äppelträdgården, planterad på 1840-talet

Omslagsbilden visar ett av äppelträden med klösmärken efter björn.

Text och bild: Satu Sundström